

Vélemény

Monok István,

A magyarországi főnemesség könyves műveltsége a XVI–XVII. században

című akadémiai doktori értekezéséről

(2011)

Monok István a szegedi könyv- és könyvtártörténeti műhelynek alapítástól fogva jelentős személyisége, majd vezetője is. Értekezésül jól körülhatárolt témát választott. Három évtizedes tevékenységének kutatási eredményeit foglalta rendszerbe és nyújtotta be akadémiai doktori értekezésésként a kora újkori magyarországi, szám szerint 23 főnemesi család könyves emlékeiről. (Köznemesek és egyháziak könyves kultúrájának összegzését máskorra halasztotta.) Saját korábbi kutatásait jól tükrözi, hogy a dolgozathoz csatolt terjedelmes szakirodalmi bibliográfiában a Monok István név alatt félszáz önállóan jegyzett kötetet, tanulmányt sorolt fel. Átnézve a tételeket – és ismerve a szerző tevékenységét – rögzíthetjük kiindulásul, hogy következetes életútról, kitartó munkáról van szó, amelynek során szisztematikusan dolgozza fel a magyarországi újkori könyvtárkultúra emlékeit, kiterjesztve figyelmét a végrendeletekben fennmaradt néhány tételes könyvjegyzékektől, hagyatékok leírásaitól, könyvtárkatalógusoktól a máig fennmaradt könyvtárakig, a könyvtári feldolgozásokból összegyűjthető possessorokig, az egyes kötetekből kikövetkeztethető olvasmányokig. Monok István másokat is (főleg fiatalokat) bevon e munkába. Figyeli az ez irányú európai szakirodalmat, részt vesz konferenciákon, a kárpát-medencei örökség kutatását/kutattatását különösen szorgalmazza.

Áttérve a dolgozat véleményezésére:

A szerző *Előszó*ban tisztázza az általa használt fogalmak jelentését (Magyarország, főnemesség), a könyves jelző kiterjedését (könyvtáraktól a mecénáskodásig, az öröklött könyvektől a szerzett könyvekig), a főnemesség érintkezését más rétegekkel, pl. főpapokkal, köznemesekkel.

Az interpretáció lehetőségeit fejtegető fejezetben körüljárja kutatásának határait. Jellemzi a magyarországi és erdélyi nemesség jövedelmeinek alakulását, a könyvbeszerzési lehetőségek különbözőségét, iskolázással, vallással, gazdálkodással való összefüggését. Nem szűkíti le kutatását a bibliofíliára figyelésre, vagy: nem áll meg ott, hogy mennyire olvasták a tulajdonosok a birtokolt könyveket; igyekszik nem túlértelmezni felbukkanó jelentős szerzőket, vagy felekezeti könyvek meglétét. A sokoldalú tájékozódást nagyon fontosnak tartja, nemcsak a könyvtárak kialakulását, azok állományát vizsgálja, hanem a könyvgyűjtési szokásokat, az

udvari funkciók Magyarország egyes részein meglévő különbségeit, felekezeti hovatartozást, mecénatúraságot, stb. A fejezet összegzésében (annak a helye inkább az értekezés végén található összegzésben volna, viszont onnan a figyelemfelhívás az életrajzi ismeretek és a könyvtár erre vonatkozatható olvasmányrétegeire inkább ide) megállapítja, hogy összehasonlítható egyes személyek olvasmányműveltsége a kortárs európai grófi réteggel (erre egyes gyűjtemények leírásakor kitér). A végső összegzésben az elemzést meghatározó tényezőként említi saját olvasottságát, felkészültségét is. Ugyanott a sikeres elemzési szempontokat felsorolva és visszaidézve már példákkal illusztrálhatja a könyvbeszerzés módjait, a nyelvek és a vallási felekezet szerepét, a lehetőségek gyakori szűkösségét, az olvasási területek jelenlétét.

Az opponens különösen értékeli a szerző azon törekvését, hogy adatait beszélteti, és nem illusztrációként használja azokat a művelődéstörténetből ismert eszmék, jelenségek illusztrálására. A források típusainak részletező felsorolásánál önmagát is visszafogottságra inti. Általában elmondhatjuk, hogy a könyvtár- és olvasástörténeti kutatásoknak nagyon kényes pontja az, ha egy könyv tulajdonlásánál automatikusan feltételezzük, hogy a tulajdonos könyvét olvasta. Mindenképpen óvatosnak kell lennünk azonban nagyobb könyvtárak és örökségként tulajdonba került könyvek esetében. A fennmaradt könyvtárak, könyvek, könyvtárkatalógusok mellett a szerző sorra veszi a könyvbeszerzésre (például vételi ajánlatok, könyvszámlák), könyvek rendezésére (például kötetekben található jelzetek, fennmaradt katalógusok) vagy azok bárminemű összeírására (adományozás, hagyaték, végrendelet, vagyonekbozás, pereskedés, stb.) vonatkozó adatsorokat, de nagy figyelmet fordít a nem jegyzékszerű olvasmánytörténeti forrásokra is (pl. magánlevelek, elbeszélő források adatai, exlibrisek, könyvbejegyzések, raktári jelzetek). Külön fejezetben vázolja, hogy milyen sajátosságai voltak a magyarországi főnemesi udvaroknak.

A dolgozat nagyobb részét, 200 lapot a 23 főnemesi család könyves kultúrájának elemző leírása adja. Természetesen ahol könyvtárak is fennmaradtak, például: Zrínyiek – Zágráb, Battyányak – Németújvár, Esterházyak – Kismarton, Moszkva, ott több volt a mondandó. Mindhárom család könyvtárának feldolgozásában, az utóbbiaknak feldolgoztatási folyamatában jelentős szerepet játszott Monok István. Ugyancsak nevéhez kapcsolható *A Rákóczi-család könyvtárai* című kötet. Már *A Bibliotheca Zriniana* kötet hosszú ideig tartó munkáiban részt vett, a szegedi Adattár könyvtörténeti sorozatában máig 10 vaskos kötet az ő szerkesztésében jelent meg. Nagy és közvetlen, részleteket is érintő ismeretanyaga révén értekezésében gyakoriak és újak összehasonlításai (pl. 62/63., 258/259. l.).

Van olyan elemzés, amelyben a szerző korábbi szakirodalom kiegészítésével építkezik, pl. Istvánffy-könyvtár, másutt pl. a Bánffy család esetében már a címmel jelzi, hogy nem könyv-

tárukról lesz szó, hiszen sem könyvtár, sem arról való jegyzék nem maradt ránk, possessorbejegyzés is csupán néhány könyvben maradt ránk, ám a nyomdaalapítás és jeles értelmiségiek alsó-lindvai támogatása, könyvajánlások bizonyítják a könyvek megbecsülését, szerepük felismerését, egy egykori könyvtár létét.

A szerző felfigyel egyéninek tekinthető vonásokra, pl. Batthyány Boldizsár francia orientáltsága nem érvényesült „az antik szövegek kiadásainak választásában, illetve a francia humanizmus és klasszika filológia jelentős egyéniségei műveinek megszerzésében”, nem mutatott kifejezett érdeklődést a francia élettani munkák iránt sem, viszont tetten érhető „könyvtára történeti irodalmának tartalmi és nyelvi összetételében” és történetfilozófiai művekben. A teológiai műveket (még az eredetileg franciául írtakat is) latinul szerezte be, ám a hugenotta és genfi tanok iránt különös érdeklődést mutatott. A főúri udvarok körüli értelmiségekről, művelődési intézmények támogatásáról különösen a Nádasdy családdal kapcsolatban esik sok szó. Talán itt is a kényszer miatt, hiszen az evangélikus egyházi intézményeket és a humanista szerzőket támogató Nádasdyaknak 1671 előtről nem maradt ránk könyvtára, sem könyvtárjegyzéke. Nádasdy Ferenc 1643-ban katolizált, jelentős könyvtárát 1671-ben történt kivégzése után szétosztották, egy szétosztási jegyzék alapján mutatja ki a szerző a könyvtár bibliofil jellegét. Az Esterházy könyvtárak kialakulásáról, a kismartoni könyvtár 20. századi sorsáról írt rész a legterjedelmesebb a dolgozatban. Esterházy Pál könyvtárával éppúgy jelentős nyugat-magyarországi protestáns könyvanyag maradt ránk, mint a németújvári Batthyány-könyvtárban. Ezek esetében is kiemelte a szerző, mint másutt, ha a tulajdonosok bizonyíthatóan nem olvasták bizonyos könyveiket. 1756-ban az Esterházyak könyvtáruk „rég, a családot nem érdeklő, főleg latin nyelvű” (146. l.) könyveit helyezték el a kismartoni ferenceseknél. A kismartoni könyvtár és a második világháborúban Moszkvába vitt kötetek együttes elemzésével kapunk képet egy Bécs közelében élt, sokoldalúan művelt főúrnak, Esterházy Pál nádornak potenciális olvasmányairól. Egyik hivatali elődjének, Thurzó Györgynek fennmaradt köteteiből az evangélikus egyházat támogató, a politikai és szellemi életben jól tájékozódó főúr képe bontakozik ki.

A Pálffyakkal kapcsolatban főleg az iskolázásra vonatkozó könyvek adatait sikerült összegyűjtenie szétszórt adatokból a szerzőnek; ugyancsak kevés a fennmaradt adat az Illésházyak könyvtáiról, pedig a család 18. században jelentőssé vált dubnici könyvtárát 1835-ben nemzeti könyvtárunknak adományozta. A szerző jó érzéssel mutatja ki például a Berényi könyvtár esetében, hogy a régi liturgikus és vallási könyvek a családhoz egyházi intézménytől [vagy: esetleg a család pap tagjától?] kerülhettek. A Berényi-könyvtár (1690: Berényi György 214 könyve) esetében kimutatta, hogy az korának latin nyelvű katolikus könyveiből állt össze.

Megállapítja, hogy Csáky István vagy Berényi György a 17. század második felében még latinra fordított könyvekből is széles körű tájékozottságot szerezhettek. A Forgách családnak csak azon tagjairól ír, „akiknek olvasmányai valamilyen forrásból jellemezhetők”. Miként másutt, itt is máskorra halasztotta a főpap családtagokról írást. Tanulságos elemzést adott a Forgách Imre által 1588-ban a trencsényi iskolának ajándékozott 174 kötetéről. Másutt megjegyzi, hogy Pázmány Miklós általa jellemzett, politikátörténetileg különösen értékes könyvei esetleg sohasem voltak Magyarországon.

Az opponens rácsodálkozott a dolgozat adatgazdagságára, s végigolvasva a dolgozatot csak néhány helyet talált, amibe, mivel ez is feladata, beleköthet.

A szerző otthonosan mozog a magyarországi, a szomszédos és távolabbi országok könyvtártörténeti szakirodalmában. Jegyzetelése könnyűvé tette hivatkozásainak követését, bár rövidítések alkalmazásával, visszautalásokkal azok terjedelme lényegesen csökkenthető lett volna. Az opponensnek így könnyebb volt a dolga, mert minden lapalji jegyzetben mindent egészében kapott meg, igaz, többször is néha több sornyi terjedelemben. Komolyabban vehette volna a szerző a 480. jegyzetben általa leírt mondatot: „Nem akarjuk hosszú jegyzetekkel túlterhelni a tanulmányt...”

Másutt megjelent tanulmányaiban már többször foglalkozott Monok István az „[...] et amicorum” bejegyzés értelmezésével. Összefoglaló tanulmányában 2009-ben feltételezésként szerepel ennek közös könyvhasználatot bizonyító jelentése. Bizonyítottnak csak az intézmény tulajdonolta könyv (Szepesi Testvérület, Kőszeg...) közös használata tekinthető. Csak egyetlen komoly példát említett arra, hogy egyetlen személy nevével és et amicorum-mal olvasható possessorbejegyzésre is áll ugyanez. Mostani dolgozatában az et amicorum bejegyzést a közös könyvhasználatot bizonyító jelzőként kezeli. Például Révay István Aquinói Szent Tamás Summájának egyik ősnymtatvány-kötetében írt et amicorum-bejegyzése alapján említ a szklabiniai udvarban „olyan baráti beszélgetéseket is, amelyeken olvasmányélményeik alapján vitattak meg eseményeket, disputáltak vallási kérdésekről” (194. l.); vagy a Berényieknél egyetlen retorikatankönyv et amicorum bejegyzése alapján feltételezett valamelyik udvarházukban a „könyves beszélgetések”-et (206. l.). Azzal sem tudok egyetérteni, hogy Berényi György, aki „kortárs kiadványokat” vásárolt, igaz csak latinul, „nyelvileg műveletlen”-nek tekinthető. (210. l.)

A 25. és 36–37. lapokon szó szerint ismétlődő mondatokat találunk (Néhány felföldi és erdélyi – néhány felvidéki és erdélyi; Az egyes főúri családok).

Valószínűleg hibás olvasat: Sancta Romana Ecclesiae [Sanctae Romanae! 190. l.]; Hungaricae Ferenczffy][? 198. l.]. Egyébként betűtévesztés, betűkihagyás kevés akad a dolgozatban, ezeket ceruzával javítottam.

A jó stílusban megírt értekezés előszavában és végső lapjain néhány stilisztikai szeplőbe botlik az olvasó: értendő „Magyarország” alatt // családot, akinek // egyházak támogató főurak hozzáállásának // hivatkozok, hivatkozok, teszünk kivételt. A dolgozat többes szám első személyűségét néhol (pl. az imént idézett helyen, a Thurzó-könyvtár leírásának vége felé, vagy a dolgozat végén) váltja az egyes szám első személyű fogalmazás. // Vagy említhetném a sok „is” benmaradását a leadott változatban (pl. 264. l. 4. bekezdés).

Végezetül összegzem véleményemet:

Monok István értekezése a magyarországi könyvtártörténeti szakirodalomból messze kiemelkedik, javaslom annak vitára bocsátását és az akadémiai doktori fokozat odaítélését.

Budapest, 2011. június 8.

Nagy László (Szelestei)
DSc., egyetemi tanár